

hoofdzakelijk gekozen om het rijksbeleid ongestoord te kunnen doorvoeren. Aanvankelijk stuitte dit op weinig verzet, ook vanwege de voornamelijk agrarische functie van het nieuwe land, maar vooral bij de inrichting van Zuidelijk Flevoland, waar het accent op wonen, recreatie en natuur kwam te liggen, bleek het gebrek aan bestuurlijke invloed voor de inwoners steeds moeilijker te verteren. Hierdoor begonnen de adviesraden langzamerhand de contouren van gemeenteraden aan te nemen. Door de benoeming in 1976 van een aparte directeur voor de RIJP en een landdrost voor de ZIJP, werden — vaak na stevig lobbyen in Den Haag — steeds meer taken op het gebied van de ruimtelijke ordening van de Rijksdienst overgeheveld naar het openbaar lichaam. Aan deze strijd kwam een einde door de instelling van de gemeenten Almere en Zeewolde in 1984. Al eerder waren in Lelystad (1980), Dronten (1972), Noordoostpolder (1962) en Wieringermeer (1941) burgemeesters geïnstalleerd.

Deze studie over het bestuur in de nieuwe polders vormt een noodzakelijke aanvulling op de in 1991 verschenen dissertatie van A. van Dissel over de geschiedenis van de RIJP. Beide instellingen waren immers sterk met elkaar vervlochten. Zo kan de lezer nu uitgebreid kennis nemen van een wat onderbelicht onderdeel uit de inpolderingsgeschiedenis, die maar al te vaak blijft steken in het genre van de heroïsche strijd tegen het water. Het gaat de auteurs om de bestuurlijke constructie en de verdeling van de bestuurlijke bevoegdheden van de openbare lichamen. Daar zijn zij zeker in geslaagd. Door minutieus bronnenonderzoek geeft deze studie een goed inzicht in de werking van de macht; de eindeloze discussies, de belangentegenstellingen, de vaak ingewikkelde bestuurlijke oplossingen. De heldere conclusies aan het eind van ieder hoofdstuk vergroten de leesbaarheid zeer. Maar de schrijvers hebben hun onderwerp wel wat nauw opgevat. Zij hebben zich vrijwel uitsluitend beperkt tot de bestuurlijke bronnen, waardoor de dagelijkse gang van zaken in de polder onderbelicht blijft. Zeker, veel overleg was informeel en telefonisch, maar door middel van *oral history* had er over veel zaken toch meer gezegd kunnen worden dan nu het geval is. De volgende vragen bijvoorbeeld blijven goeddeels onbeantwoord: Onder welke omstandigheden werkte de Directie/RIJP in de polder, hoe waren de contacten tussen de Directie/RIJP en de arbeiders/werknemers, wat waren de selectiecriteria voor de nieuwe inwoners en hoe verliepen de in/o/fce-gesprekken. Een ander nadeel van de gevolgde werkwijze is dat de stof niet echt tot leven komt. Juist interviews kunnen een instellingsgeschiedenis enorm verlevendigen.

J. Th. Rijper

Y. Schaaf, *Laarzen op de Lange Pijp. Leeuwarden in de tweede wereldoorlog* (Franeker: Van Wijnen, 1994, 416 blz., f35,-, ISBN 90 5194 104 8).

De veiligste plek die er in Nederland te vinden was tijdens de tweede wereldoorlog, was waarschijnlijk de Leeuwarder strafgevangenis. Daar zaten alle criminelen die tot vijfjaar of langer veroordeeld waren en de Duitsers bemoeiden zich nauwelijks met hen. Zelfs joden zaten daar veilig, want Schaaf schrijft: 'Zo kon de in 1935 vanwege een lustmoord in de Jordaan op de 8-jarige Sonja Beugeltas tot levenslang veroordeelde joodse man Sally Z. zonder gedeporteerd te worden gewoon de hele oorlog lang zijn straf verder uitzitten' (288). Schaaf laat, met oog voor detail, zien welke invloed de bezetting heeft gehad op alle aspecten van het dagelijks leven. Het boek is daarom, na twee inleidende hoofdstukken die in grote lijnen schetsen hoe het maatschappelijk leven verliep, ingedeeld in een aantal hoofdstukken die telkens een thema behandelen. Achtereenvolgens komen aan de orde: de politieke en ideologische strijd, de pogingen tot gelijkschakeling op het gebied van de cultuur en de sport, het vliegveld Leeuwarden, het lot van de joden en tenslotte, na een selectie uit drie oorlogsdagboeken, het verzet.

Het verzet in Friesland was hardnekkig. En de NSB was, met in Leeuwarden 2,7% van de stemmen tijdens de Statenverkiezingen van 1939, een marginaal verschijnsel. Friese instellingen, zoals de Friese Beweging en de Fryske Akademy, waren echter niet ongevoelig voor het nationaal-socialisme. Pro- en anti-nationaal-socialisten werkten vaak samen in deze instellingen en met hun nadruk op de cultuur van het 'Fryske folk' konden ze rekenen op de sympathie van de Duitsers, die een verwantschap zagen met hun eigen 'volksische' denken. Naarmate de oorlog langer duurde, nam de terreur van de Duitsers toe, evenals het verzet. Het verzet richtte zich vooral op hulp aan onderduikers, ondergrondse pers en spionage. Dankzij een spionagenetwerk konden de *Royal Canadian dragoons* in april 1945 een snelle opmars door Friesland maken. Op 15 april 1945 eindigde de oorlog in Leeuwarden.

Ype Schaaf, oud-hoofdredacteur van het *Friesch Dagblad*, steunt in zijn verhaal voor een belangrijk deel op *oral history*. Daarnaast heeft hij diverse (illegale) kranten geraadpleegd. Hij heeft daardoor vele kleurrijke bijzonderheden van het leven in Leeuwarden in oorlogstijd kunnen optekenen. Dat was niet alleen een strijd 'tussen goed en fout', maar vooral een proces van accommodatie. Net als in de rest van Nederland hebben de inwoners van Leeuwarden tijdens de tweede wereldoorlog vooral getracht te overleven. Zo beschrijft Schaaf dat meewerken aan de bouw van het (voor Duitsers strategisch belangrijke) vliegveld Leeuwarden vaak heel normaal werd gevonden. In augustus 1940 werkten daar al 7500 arbeiders en dat betekende vaak het einde van langdurige werkloosheid. Ook voor veel kleine bedrijven betekende het economisch de redding.

Dit boek, het eerste over Leeuwarden in oorlogstijd, is duidelijk voor een breed publiek bedoeld. Dat zal er tegelijkertijd wel de reden van zijn dat een notenapparaat ontbreekt. De tekst is prettig geschreven en wordt slechts door een enkel slordigheidje ontsiert. Schaaf weet, ondanks zijn oog voor het detail, steeds een duidelijke lijn vast te houden. Het boek is bovendien goed toegankelijk door het uitgebreide register. In de stroom van publikaties betreffende de jaren '40-'45 is dit zonder meer een van de belangrijkste werken.

H. Hermsen

A. P. M. Cammaert, *Het verborgen front. Een geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de tweede wereldoorlog* (Dissertatie Groningen 1994, Maaslandse monografieën LV, LVI, 2 dln.; Leeuwarden: Eisma, 1994, lii + 1262 blz., f95,-, ISBN 90 74252 19 2).

Dit boek is niet 'een' geschiedenis, maar 'de' geschiedenis van de illegaliteit in Limburg. Zo wordt het tenminste gevoeld in deze provincie, waar men vindt dat het verzet aldaar deerniswaardig onderschat wordt. De meer dan 1700 pagina's, waarop Cammaert in Groningen promoveerde, zijn dan ook eigenlijk bedoeld om dat beeld te corrigeren. Dat beeld zou gevormd zijn door de sociaal-democraat Burger, die in mei 1943 naar Engeland wist te ontkomen. 'Die had op de vraag wat hij wist van het verzetswerk van de katholieken verklaard, dat hem daarvan niets bekend was'. Daarnaast blijkt dat in Limburg na de oorlog relatief weinig verzetspensioenen zijn uitgekeerd. Dit zou de mythe in de wereld gebracht hebben, dat het Limburgse verzet weinig had voorgesteld. Toch heb ik na lezing van de studie de indruk dat deze mythe een constructie is, die goed past binnen het 'eigene' van Limburg. Het sluit goed aan bij het zich afzetten tegen 'het westen', dat Limburg natuurlijk lang als Generaliteitsland heeft behandeld. En bij het verongelijkt reageren als 'anderen' het over Limburg hebben.

De auteur heeft het hele Limburgse doorgespit, zodat elke verzetsdaad, hoe klein dan ook, aan